

Пилипчук О.Ю.

Національний авіаційний університет
м. Київ

ФАХОВЕ ЗРОСТАННЯ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ УНАСЛІДОК УСВІДОМЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ОБРАЗУ «Я»

У статті розглянуто взаємозв'язок професійного зростання студентів з усвідомленням професійного образу «Я». Формування професійної «Я-концепції» відбувається в студентські роки. Вузи мають звертати увагу на особливості особистісної і професійної ідентифікації студентів.

Ключові слова: студент, професійний образ, самооцінка, професійне зростання, «Я-концепція».

Постановка проблеми

Трансформація соціокультурних, психологічних, політичних процесів, що відбувається в українському суспільстві, впливає на зміни в установках та орієнтаціях сучасної молоді. У студентському середовищі формуються нові інтереси, потреби, змінюються мотиви соціально-професійної діяльності. Серед завдань, що стоять перед вищими навчальними закладами, важливе значення має створення умов для професійно-кваліфікаційного, соціокультурного та духовного самовдосконалення молоді.

Менеджмент на сьогоднішній день є однією з найбільш престижних та багатогранних професій. Це підтверджує той факт, що велика кількість абітурієнтів намагаються отримати цю спеціальність, і все більше вузів починають готувати таких спеціалістів.

Вузи мають не тільки надавати студентам знання, а й розвивати особистість професіонала, сприяти його самоідентифікації з вибраною професією. Відомо, що формування особистості людини відбувається впродовж усього життя, але саме у вузі закладаються основи тих якостей спеціаліста, з якими він потім вступає в нову для нього сферу діяльності і в якій відбувається подальше його шліфування як фахівця.

Виклад основного матеріалу

Питанням професіоналізму присвячено праці О.Анісімова, В.Зазикіна, Е.Климова, А.Маркова, В.Шадрикова та ін. Зростанню рівня професійної компетентності менеджерів присвячено дослідження Ф.Герцберга, Г.Емерсона, А.Маслоу, Д.Мак-Грегора, Ф.Тейлора, А.Файоля та ін. Є цілий ряд різних точок

зору з цього питання.

На основі проведених акмеологічних теоретичних досліджень було розроблено акмеологічну концепцію, яка має узагальнюючий характер і включає шляхи та методи розвитку професіонала [3]. Було розроблено акмеологічні концепції розвитку рефлексивної культури (С.Степанов), становлення «Я-концепції» в управлінській діяльності (В.Агапов), розвитку духовності в процесі професійного становлення спеціаліста (Н.Коваль) та ін.

Особистісно-професійний розвиток залежить як від особливостей індивіда, що впливають на процес професійної діяльності, так і від специфіки професійної діяльності, яка впливає на розвиток особистості. Ряд психологічних досліджень свідчить про те, що професійна діяльність перекликається з особистісними якостями суб'єкта праці, впливає на установки, цінності людини і певною мірою навіть на спосіб життя. Це дає можливість краще зрозуміти закономірності формування професіонала.

Образ «Я» (або «Я-концепція») особистості — це система уявлення індивіда про самого себе, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми. Він суб'єктивно сприймається індивідом у рамках «Я-концепції», утворюючи стрижень особистості [1].

У сучасній психології розглядаються різні форми «Я-концепції». Згідно з теорією Р.Бернса, «Я-концепція» включає уявлення індивіда про себе, оцінку, переконання, тенденції поведінки. Це не тільки багаторівневе, а й багатоконпонентне утворення. Р.Бернс виділяє такі компоненти «Я-концепції», як *психологічне «Я»* (відчуття своєї моральної цінності, самовідношення та самосприйняття) та *соціальне «Я»* (уявлення індивіда про те, як його сприймають інші) [2].

М.Дяченко та Л.Кандибович виділяють у «Я-концепції» такі компоненти: справжнє «Я» (самооцінка своїх якостей); ідеальне «Я» (уявлення про якості, характерні для ідеалу особистості педагога); антиідеальне «Я» (уявлення про небажані якості образу); професійне «Я» (оцінка своїх професійних якостей, мотивів, стилю своєї роботи) [4].

А.Реан вводить термін *професійна «Я-концепція»* — уявлення особистості про себе як про професіонала. Крім цього, він виділяє *ідеальну «Я-концепцію»*, що відповідає професійним бажанням і сподіванням, та *реальну професійну концепцію*, тобто уявлення особистості про себе як професіонала [10]. Як правило, реальна й ідеальна професійні «Я-концепції» мають ряд розбіжностей, що і є джерелом професійного самовдосконалення особистості, її прагненням розвиватися.

Формування *професійної «Я-концепції»*, яка сприяє успішному самовизначенню особистості, передбачає постійну роботу студента з формування внутрішнього образу професійної діяльності. Стимулами до цієї роботи є проблеми, з якими стикається майбутній спеціаліст під час навчання у вузі. До таких

проблем можна віднести: а) професійну компетентність (на відміну від школи, у вузі загальноосвітні навчальні завдання стають професійно-орієнтовними; матеріал подається не оглядово, а деталізовано і цілеспрямовано; на лекційних та семінарських заняттях студент має проявляти ерудицію та певні вміння); б) стиль навчальної діяльності (змінюється форма подачі та звітності матеріалу); в) образ професійної діяльності (у абітурієнтів, як правило, образ майбутньої професійної діяльності дифузійний, нереалістичний, «розмитий»); г) ціннісно-змістову сферу (нові друзі, необхідність заробляти, переїзд до іншого міста, створення своєї сім'ї тощо) [7]. Вирішення цих проблем вимагає від студента внутрішньої самоорганізації, усвідомлення та переоцінення життєвих пріоритетів, уміння організувати свій робочий час.

Основним видом діяльності студента є навчально-професійна. Його професійна самосвідомість — це усвідомлення себе як суб'єкта професійно-виробничої діяльності. Образ «Я» та «Я-концепція» являються інтегративними компонентами професійної самосвідомості студента.

«Я-концепція» студента складається на основі образу «Я» і допомагає йому скласти стратегію своєї професійної підготовки. Зіставляючи «образ професії» з образом «Я», студент формує професійний образ «Я», усвідомлює свою ідентичність з вибраною професією.

Професійне самовизначення особистості проходить на основі узагальнення суспільно сформованих уявлень про ідеали та норми поведінки. Соціальна орієнтація має великий вплив на професійну самосвідомість та професійний вибір особистості. Саме тому в цей час значну роль відіграють ідеали і моральні цінності індивіда. Цю проблему досліджували психологи і педагоги в різні періоди (Л.Божович, А.Гурова, С.Іконнікова, В.Петрова та ін.). Вони визначили, що звернення до ідеалу дає змогу особистості адекватно оцінювати свої вчинки, а сила «впливу» образу іншої людини на студента має велике значення. При цьому дуже важливо, щоб у процесі виховання створювалася ситуація аналізу та дослідження ідеалу особистістю (якщо ідеалом є людина, то відчуттів, переживань у тій чи іншій ситуації) [11].

Професіоналізм тісно пов'язаний з фаховим зростанням особистості і є якісною характеристикою її «Я-концепції», критерієм соціально-психологічної активності індивіда, визначаючи його психологічну зрілість. До загальних ознак зрілості суб'єкта управлінської взаємодії можна віднести: а) повний розвиток «Я-концепції» та її характеристик, що допомагає приймати зважені рішення в організації та виконанні управлінської діяльності; б) високий рівень розвитку професійно-творчих здібностей управлінця; в) моральне самовизначення професіонала.

Академічною зрілістю А.Іващенко і Т.Страва називають здатність гармонічно та самостійно діяти, реалізуючи систему цінностей та її структуру, що відповідає очікуванням суспільства і вказує на основні якості особистості, які прояв-

ляються в її моральній, суспільній та етичній сферах. Вони також виділяють критерії зрілості, що містяться в таких категоріях: 1) категорія внутрішніх компонентів зрілості (психічна автономія, пам'ять, емоційна зрілість, адекватна самооцінка, зовнішній вигляд, темперамент, прагнення); 2) зовнішні компоненти зрілості (відкритість, емпатія, інтерперсональна компетенція, автономний погляд на світ, гармонія з навколишнім світом) [5]. Усі компоненти зрілості в реальній структурі взаємопов'язані та взаємодіють, але одночасного досягнення ними ступеня зрілості не відбувається. Це пов'язано з тим, що розвиток академічної зрілості у студента відбувається через розширення об'єму і змісту засвоєних цінностей, формування яких проходить не одночасно й не рівномірно.

Особливу роль у процесі розвитку особистості має зв'язок між академічною зрілістю та структурою «Я». Вона має три рівні функціонування: а) образний — пов'язаний з чуттєвістю, сприйняттям і уявленням індивіда себе в реальному та ідеальному аспекті; б) понятійний — пов'язаний з мисленням, запам'ятовуванням та здатністю отримувати й аналізувати інформацію про свої риси, переваги та недоліки; в) емоційний — стосується переживань, що виникають унаслідок позитивних або негативних оцінок, успіхів та невдач, що виникають внаслідок вирішення завдань. Функціонування структури «Я» в студентській системі можливо завдяки самооцінці, самоконтролю та самосвідомості, які впливають на майбутні дії особистості. Оскільки структура «Я» — центральний елемент особистості, то вона детермінується в більшій мірі функціонуванням усіх її складових: мотивації, світогляду, активності, характеру тощо [5].

Професіонал не просто володіє певними знаннями та вміннями, а є суб'єктом професійної діяльності, чим і відрізняється від спеціаліста. Він здатен до саморозвитку, створення своєї діяльності, її змін та розвитку. Велике значення для ефективної управлінської діяльності керівника має робота з управління власною поведінкою з формування і розвитку необхідних ділових та особистісних якостей. Практика свідчить про те, що окремі особистісні риси у процесі навчання, виховання й самовиховання можна формувати. При цьому значну роль відіграє бажання менеджера самовдосконалюватися.

Фактором професійного розвитку, на думку Л.Митиної, Л.Брендакова, Н.Трушиної, є внутрішній стан особистості, її активність та потреба в самореалізації. Об'єктом професійного розвитку і формою реалізації творчого потенціалу індивіда є інтегральні характеристики особистості: професійна спрямованість (мотиви особистості, що спонукають її до професійної самореалізації); професійна компетентність (знання, вміння, навички, а також способи та прийоми їх реалізації в діяльності, спілкуванні і саморозвитку особистості); емоційна гнучкість (поєднання емоційної стійкості та емоційної експресивності) [9]. Фундаментальною умовою розвитку інтегральних характеристик професіонала є усвідомлення ним необхідних змін свого внутрішнього світу та підвищення рівня професійної самосвідомості.

Образ майбутньої професії включає емоційні та когнітивні компоненти. Відповідність емоційно-оціночних компонентів змістовним компонентам професії робить вибір обґрунтованим і реальним. Дуже важливо, щоб вимоги з боку професії відповідали можливостям людини. Якщо цього немає, то вже під час навчання відбувається зміна ставлення до вибраної професії, розчарування в ній, поява почуття незадоволення нею. У студента згасає інтерес до процесу професійного навчання, до вибраної спеціалізації, до самого навчального закладу, вибір якого спочатку було зроблено, здавалось би, повністю самостійно й усвідомлено. Відбувається зміна, переосмислення тих основ, причин, мотивів і цілей, заради досягнення і задоволення яких учні вступали до вищого навчального закладу [6].

Вирішення психологічних проблем пов'язано з їх усвідомленням, прийняттям та розвитком самосвідомості. Для абітурієнтів, перед якими стоїть питання професійного самовизначення, проблема самопізнання набуває особливої актуальності. В цей час вони активно намагаються розібратися в собі, оцінити свої здібності, визначити, які якості будуть їм допомагати або заважати входженню у світ професії. Тому під час професійного консультування, крім методик, що вивчають особливості індивіда, його інтереси, схильності, потрібно використовувати методики, що досліджують самооцінку та самосвідомість. Знання про значимі їх параметри дає можливість визначити способи психологічного впливу і має психокорекційний характер. Аналіз ідеального образу професії та ідеального образу «Я» допомагає усвідомити професійні цінності і визначити нові ціннісні орієнтації, які необхідно формувати. Корекція реального образу «Я» відбувається внаслідок усвідомлення своїх можливостей, нового досвіду переживань та відносин з навколишнім світом.

Оскільки юність — пора самоаналізу та самооцінок, то під впливом довкілля у студента поступово складається власне ставлення до себе та до окремих форм своєї активності: спілкування, поведінки, діяльності, переживань. Порівнюючи ідеальне «Я» з реальним, людина формує самооцінку. Як правило, у студентів швидше формується оцінка своїх особистісних якостей, порівняно з оцінкою власних професійних якостей. Вони краще уявляють себе як особистість у поєднанні моральних, інтелектуальних якостей, своїх інтересів, але мають найменше уявлення про своє професійне «Я». Це пов'язано із змістовними компонентами самооцінки. Певні якості особистості, значимі на цю мить, підлягають аналізу й оцінці, а інші через неактуальність просто не оцінюються. Існують такі якості особистості, що не включаються у сферу усвідомлення й самооцінки, і людина не може оцінити себе за певними параметрами.

У структурі самооцінки і професійної самооцінки виділяють два аспекти:

- операціонально-діяльнісний (особистість оцінює себе як суб'єкт діяльності, оцінює рівень професійних умінь, власну компетентність);

- особистісний (індивід оцінює свої якості у зв'язку з ідеалом професійного образу «Я»).

Розбіжність між цими двома аспектами впливає на професійний розвиток, адаптацію та професійну успішність особистості.

Крім цього, у структурі професійної самооцінки виділяють самооцінку результату та самооцінку потенціалу. Перший вид самооцінки пов'язаний з оцінкою досягнутого результату діяльності, індикатором якого слугує відчуття задоволення чи незадоволення досягненнями. Щодо самооцінки потенціалу, то вона залежить від оцінки власного професійного потенціалу, своїх можливостей і є показником упевненості індивіда у своїх силах та віри в себе. Низька самооцінка результату (не завжди говорить про «комплекс професійної неповноцінності») в поєднанні з високою самооцінкою потенціалу є імпульсом для професійного саморозвитку.

Активне формування професійного образу «Я» залежить від здатності особистості до самоаналізу, аналізу відповідності своїх якостей вимогам професії, аналізу самої професії, професійної самооцінки. Логіка професійно-особистісного самовизначення така: ціль (мотив вибору професії) — засоби (сума знань про себе, образ «Я», знання про професії та їх вимоги до особистості) — процес (самооцінка особистісних якостей, адекватних вимогам професії, співвідношення образу «Я» з професійним образом «Я») — результат (образ «Я» в професії). Динаміка діяльності здійснюється в послідовності фаз від усвідомлення особистості суті вибору професії до образу «Я» в професії [8].

Фахове зростання формується завдяки створенню стійких позитивних мотивів, професійно важливих якостей особистості, виконанню професійної діяльності відповідно з індивідуально-психологічними особливостями індивіда. Фахове самовизначення – складний процес пошуку особистістю свого місця серед різноманіття професій. Це ставлення до себе як до суб'єкта певної діяльності та зіставлення своїх інтелектуальних сил, здібностей, ціннісних орієнтацій з вимогами професійної діяльності. Як правило, фахове самовизначення характеризується протиріччям між бажанням особистості отримати певний соціальний статус, самореалізуватися і недостатнім уявленням про професію, несформованими певними професійними якостями, відсутністю необхідних професійних знань та вмінь. Формою прояву цього протиріччя є невідповідність уявлення індивіда про свої професійні здібності професійному ідеалу. Отже, професійне самовизначення є результатом формування професійного образу «Я» особистості і прагненням втілити його в реальність.

Професійне самосприйняття людини пов'язане з процесами самовизначення у світогляді, особистісного самовизначення, а також із вибором нею соціального середовища, «приєднання» до професії як до певної сфери соціальної активності. Усвідомлюючи професійний образ «Я», студент змінює навчальну

активність, оцінює свої знання та вміння згідно з вимогами, які висуває майбутня спеціальність. Сприймаючи себе як суб'єкта вибраної діяльності і професійної спрямованості, особистість чітко розуміє, які професійно значимі якості необхідно розвивати, внаслідок чого і відбувається активне фахове зростання.

Професійне зростання особистості нерозривно пов'язане з професійними новоутвореннями, які, зі свого боку, залежать від професійних установок. Для виникнення таких установок необхідна соціальна ситуація розвитку, потреби, можливості їх реалізації. Професійна установка формується завдяки взаємодії потреби в самореалізації, самоактуалізації особистості з відповідною ситуацією розвитку та з відповідними операціональними можливостями (квазіпрофесійними можливостями).

Навчання студентів — це дія на їхню психіку та діяльність з метою озброїти їх знаннями, вміннями та навичками. Воно відіграє важливу роль у формуванні особистості майбутнього спеціаліста. Навчання має безпосереднє значення для вдосконалення наукового світогляду, розвитку інтелектуальних та інших важливих якостей. Характер та об'єм знань визначається особливостями та вимогами сучасного роботодавця до рівня підготовленості і розвитку особистості спеціаліста.

Для майбутнього менеджера характерний особливий та креативний спосіб мислення, без якого неможливо вирішувати цілий ряд питань, які постають перед ним у практичному житті. Його мислення не може обмежуватися лише спеціальними знаннями. В процесі розроблення або впровадження на підприємстві інновацій менеджер виступає як творець, новатор. Креативність необхідна керівникові для розроблення стратегічних управлінських рішень, цільових комплексних програм.

Особистісна риса, яка необхідна менеджеру будь-якого рівня, — це комунікабельність. Деякі відомі менеджери сучасності вважають, що головна причина неуспішної кар'єри менеджерів — їхнє невміння ефективно взаємодіяти зі своїми підлеглими і колегами.

Бути ефективним менеджером означає вміти використовувати всі методи для впливу на поведінку людей; давати оцінку кожній особистості, щоб у конкретній ситуації спрямувати зусилля працюючих на досягнення цілей організації; знати структуру особистісного потенціалу кожного зі своїх підлеглих. Тому частиною навчання менеджера є знання, які допомагають йому орієнтуватися в питаннях розвитку і виховання людей та їхніх взаємовідносин (з психології, педагогіки, конфліктології тощо). Спеціаліст має бути озброєним загальнокультурними, моральними, естетичними, правовими знаннями.

Чим яскравіше та багатше уявлення студента про свою майбутню професію, тим краще він орієнтується в завданнях діяльності, тим правильніші рішення приймає для досягнення цілей. Це уявлення є внутрішньою моделлю

очікуваних умов професійної діяльності, воно впливає на формування тих професійних якостей та навиків, які будуть необхідні в майбутньому, і відіграє значну роль у процесі навчання студентів у цілому. Формуючи професійний образ «Я», студент керується цим уявленням і може розділити отримані знання на ті, що можуть бути застосовані або навпаки — не застосовані в подальшій професійній діяльності.

Розвиток професійних знань, умінь та навичок студентів відбувається швидше, якщо студенти чітко розуміють вимоги майбутньої спеціальності та негативні наслідки слабкої фахової підготовки. Якщо студент погано розібрався в завданнях професії, вона не викликає в нього інтересу, то формування професійних знань, умінь та навичок відбувається повільно. Тому дуже важливо вже з першого курсу помітити і підтримати інтерес особистості до вибраної спеціальності, формувати у студентів глибоке та зацікавлене позитивне ставлення до майбутньої діяльності та зменшити відсоток випадкового вибору професії. Якщо студент переконався в значущості майбутньої професії, в узгодженості ідеального та реального образу професії, якщо уявлення про власні ціннісні орієнтації відповідає уявленням про цінності, що забезпечують успіх у професійній діяльності, тоді у нього буде плідний розвиток та єдність розвитку знань, умінь та навичок.

Висновки

1. Робота відіграє важливу роль у житті кожної людини, а вдало вибрана професія підвищує самоповагу і позитивне уявлення людини про себе, зменшує кількість фізичних і психологічних проблем. Адекватність вибору та рівень володіння професією впливають на загальну якість життя індивіда.

2. Особистість має чітко визначити перед собою цілі та шляхи їх досягнення. Значну роль у цьому відіграє професійний образ «Я» — уявлення індивіда про себе як професіонала. Важливим завданням, що постає перед системою освіти, є забезпечення майбутніх менеджерів необхідними умовами для активізації розвитку професійного образу «Я».

3. Становлення висококваліфікованого, активного і конкурентоспроможного професіонала можливе за умов всебічного розвитку особистості, її здібностей та творчого потенціалу. Для особистості високого рівня розвитку характерним є не тільки прагнення до пізнання себе, а й уміння змінювати себе.

4. В юнацькому віці молодь намагається переосмислити свої окремі риси та якості, визначити напрямок подальшого розвитку, що призводить до формування образу «Я — ідеальний спеціаліст». Відповідність цього образу можливостям особистості сприяє внутрішній готовності до свідомої самостійної побудови, корекції та реалізації перспектив особистісного та професійного розвитку.

5. Студентський вік є важливим періодом формування професійного образу «Я», формування адекватної «Я-концепції», тому велику увагу педагогічні колективи вузів мають звертати на особливості особистісної та професійної ідентифікації студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агапов В.С. Я-концепция как интегративная основа личности и деятельности руководителя / В.С.Агапов. — М.: МОСУ, 2000. — 30 с.

2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р.Бернс. — М.: Прогресс, 1986. — 420 с.

3. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала / А.А.Деркач. — М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. — 752 с.

4. Иващенко А.В. Я-концепция личности в отечественной психологии: монография / А.В.Иващенко, В.С.Агапов, И.В.Барышникова. — М.: МГСА, 2000. — 155 с.

5. Иващенко А.В. Академическая зрелость студентов: монография / А.В.Иващенко, Т.Страва. — М.: Социум, 2000. — 164 с.

6. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А.Климов. — М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. — 400 с.

7. Любимова Г.Ю. От первокурсника до выпускника: проблемы профессионального и личностного самоопределения студентов-психологов / Г.Ю.Любимова // Вестник Московского ун-та. — Серия «Психология». — 2000. — № 1. — С. 48–55.

8. Новрузова Т.С. Педагогические условия становления профессионально-личностного самоопределения подростков в внеклассной работе / Т.С.Новрузова. — Режим доступа: // http://borytko.nm.ru/papers/subject6_1/novruzova.htm

9. Митина Л.М. Психологическое сопровождение выбора профессии: науч.-метод. пособие / Л.М.Митина, Л.В.Бреданкова, И.В.Вачков и др.; под общ. ред. Л.М.Митиной. — 2-е изд., испр. — М.: Московский психолого-социальный ин-т: Флинта, 2003. — 184 с.

10. Психология человека от рождения до смерти: полный курс психологии развития / под ред. А.А.Реана. — СПб.: «Прайм-ЕВРОЗНАК», 2003. — 416 с.

11. Шабунина В.А. Педагогические проблемы гуманизации процесса воспитания студентов сельскохозяйственного вуза: монография / В.А.Шабунина. — М.: МСХА, 2001. — 225 с.

В статье рассмотрена взаимосвязь профессионального роста студентов с осознанием профессионального образа «Я». Формирование профессиональной «Я-концепции» происходит в студенческие годы. Вузы должны обращать внимание на особенности личностной и профессиональной идентификации студентов.

Ключевые слова: студент, профессиональный образ, самооценка, профессиональный рост, «Я-концепция».

In article I am considered interrelation of professional growth of students with comprehension of a professional image. Professional I-concept formation occurs in student's years. High schools should pay special attention on feature of personal and professional identification of students.

Key words: the student, a professional image, a self-estimation, professional growth, the «I-concept».